

Самофатова В. А.

*докторант, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки промисловості
Одеської національної академії харчових технологій*

Samofatova V. A.

*Doctoral Candidate, PhD, Associate Professor
Department of Industrial Economics
Odessa National Academy of Food Technologies*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRO-FOOD SPHERE OF THE REGION

Анотація. У статті обґрунтовано концептуальні засади та висвітлено результати досліджень основних проблем формування сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону. Проаналізовано необхідні умови досягнення сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону. Акцентовано увагу на сучасних особливостях господарювання в агропродовольчій сфері. Наведено основні складові сталого розвитку агропродовольчої сфери. Охарактеризовано внутрішню економічну сталість агропродовольчої сфери регіону.

Ключові слова: сталий розвиток, агропродовольча сфера, регіон, продовольча безпека, органічна продукція.

Постановка проблеми. Сталий розвиток агропродовольчої сфери є одним із ключових пріоритетів соціально-економічного розвитку України. Агропродовольча сфера гарантує продовольчу безпеку держави, постачає сировину іншим секторам економіки, забезпечує розвиток сільської місцевості та зайнятості, нарощує експортний потенціал країни тощо. Сучасні особливості господарювання в агропродовольчій сфері мають різноаспектний характер, органічно пов'язані з формами власності, знаходяться у системному зв'язку з регіональними факторами розвитку й територіальною організацією продуктивних сил.

Згідно з класичним визначенням сталий розвиток є узгодженим розвитком економічних, соціальних процесів і навколишнього природного середовища. Слід відзначити, що концепція сталого розвитку має міждисциплінарний характер, тому її слід розглядати в багатьох аспектах і вивчати з різних ракурсів.

У найзагальнішому вигляді сталість економічної системи розуміється як її спроможність до тривалого здійснення своєї діяльності. Сталість в теорії організації визначається як спроможність системи функціонувати у станах, близьких до рівноваги, в умовах постійних внутрішніх і зовнішніх збудуючих впливів. Виділяють два види сталості: сталістю першого роду називають властивість системи знову повертатися до початкового положення після виходу із стану рівноваги, а сталість другого роду передбачає після виходу зі стану рівноваги перехід системи у новий рівноважний стан. Сталість першого роду відповідає статичній рівновазі, сталість другого роду – динамічній рівновазі, які обумовлюються статикою явищ і динамікою процесів, що протікають в складних соціально-економічних системах [1, с. 130].

Головною метою сталого розвитку агропродовольчої сфери України є забезпечення високої якості життя та здоров'я людей, їх екологічної та соціальної захищеності за рахунок збалансованого, соціально-економічного та екологічного розвитку, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни з урахуванням можливостей у задоволенні відповідних потреб у природних

ресурсах майбутніх поколінь. Досягнення цієї мети відповідає історичним, культурним і світоглядним цінностям народу України, в традиціях якого завжди було гуманне ставлення до людини, землі, води, рослинного і тваринного світу, природи загалом [2, с. 318].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні основи концепції сталого суспільного розвитку започатковані у працях В. Вернадського та С. Подолинського. Велику увагу світової спільноти до проблем сталого розвитку привернула доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), підготовлена у межах Міжнародної комісії з навколишнього середовища ООН на чолі з прем'єр-міністром Норвегії Г.Х. Брундтланд [3]. Вагомий внесок у розробку наукових основ сталого розвитку внесли В. Геєць, Б. Буркинський, З. Герасимчук, Г. Дейлі, Л. Корнійчук, Л. Мельник, О. Павлов, О. Попова, С. Харічков, М. Хвесик, О. Шубравська та інші провідні вітчизняні і зарубіжні учені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на суттєвий науковий доробок, низка питань залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, проблеми сталого розвитку агропродовольчої сфери потребують змістовного вирішення на регіональному рівні.

Метою статті є розробка теоретико-методологічних концептуальних засад сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону. Адже сталий розвиток агропродовольчої сфери регіонів має дуже велике значення для країни загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічне поглиблення процесів регіоналізації розвитку є безумовною характеристикою сучасних умов господарювання у реальному секторі економіки. Одним з основних потужних факторів розвитку агропродовольчої сфери є природно-ресурсний потенціал регіону. Сталий розвиток агропродовольчої сфери нерозривно пов'язаний з екологічною сталістю, яка включає в себе стан земельних ресурсів та інших складових навколишнього середовища. Однак протягом останніх років все очевиднішою стає еко-

логічна незбалансованість сільськогосподарського виробництва, що призводить до посилення руйнівних тенденцій у використанні найціннішого багатства українського народу – землі. Негативний вплив на довкілля, спричинений сільськогосподарським виробництвом, пов'язаний як із виснаженням природних ресурсів, так і з забрудненням в результаті застосування отрутохімікатів та мінеральних добрив. Так, за останні сорок років у світі при підвищенні врожайності зернових культур майже у 2,5 рази використання мінеральних добрив зросло більш ніж вдвітьох, а пестицидів – багаторазово. Розораність сільськогосподарських угідь в середньому по країні перевищує 80%. Значно розширилися площі засолених, закислених і техногенно забруднених сільськогосподарських угідь, а їх родючість знизилася до критично низького рівня. Загалом тільки один з кожних десяти гектарів має нормальний екологічний стан. Енерго-, земле- і водоемність українського агропродовольчого виробництва в 3–5 разів вища, ніж у країнах Західної Європи та Північної Америки [4, с. 335].

Однією з найгостріших проблем України є проблема відтворення людського потенціалу в агропродовольчій сфері. Процеси депопуляції та зниження якісних параметрів людських ресурсів України пов'язані з демографічною кризою, поширеністю хвороб, високою смертністю, низькою тривалістю життя. Узагальненим критерієм соціальної складової сталого розвитку є рівень життя населення. Тут важливо зрозуміти, що він не зводиться до меж доходів і рівня споживання, а включає умови праці і побуту, обсяг і структуру робочого і вільного часу, характеристики культурного, освітнього рівня населення, здоров'я, демографії та економічної ситуації.

За трактуванням О. Попової, сталий розвиток агропродовольчої сфери – це системні, орієнтовані на інтереси і потенціал людини, соціуму й суспільства загалом адаптивні за природою та якісні за суттю цілеспрямовані зміни, що супроводжуються підвищенням еколого-економічної ефективності, соціально-економічної прогресивності та екологічної стійкості як щодо попередніх інваріантних станів, так і щодо досягнення раціональних моделей сталості на різних етапах еволюційного розвитку [5, с. 75].

Основними складовими сталого економічного розвитку агропродовольчого виробництва є стабільне зростання його обсягів, структурна збалансованість, екологічність, економічна та соціальна ефективність. Відповідно до цього ідентифікувати розвиток галузі з позиції її економічної сталості можна з урахуванням таких характеристик, як:

- динаміка обсягів виробництва та їхня коливість;
- співвідношення тваринництва і рослинництва;
- структура посівів та тваринництва;
- комплексність використання ресурсів території (регіональна спеціалізація, що відповідає біокліматичному та організаційно-господарському потенціалу території);
- питомий випуск продукції;
- рівень диверсифікації видів економічної діяльності на селі;
- рівень заробітної плати зайнятих у сільському господарстві;
- частка органічного землеробства;
- рівень використання природоохоронних і ресурсозберігаючих технологій, зокрема, у сфері утилізації відходів [6, с. 64].

Внутрішня економічна сталість агропродовольчої сфери регіону забезпечується наявністю необхідних виробничих ресурсів та ефективним їх використанням, оптимізацією розмірів підприємств харчової промисло-

вості, пропорційним розвитком рослинницької, тваринницької й переробних галузей, а також інфраструктурних і обслуговуючих підрозділів.

Однією з найважливіших проблем агропродовольчої сфери є нестабільність її функціонування. Загальновідомо, що сталий розвиток агропродовольчої сфери має циклічний характер. На основі дослідження теорій циклів можна відзначити, що він нараховує три фази: стабілізаційний розвиток (стимулювання економічного зростання), підтримуваний розвиток (створення економічних умов для сталого розвитку), сталий розвиток (сталій еколого-економічний розвиток суспільства). Активізація інноваційної діяльності є необхідною формою забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери. Умовами і факторами, що сприяють інноваційному розвитку агропродовольчої сфери, є наявність природних ресурсів, значний науково-освітній потенціал, емний внутрішній продовольчий ринок, можливість виробляти екологічно безпечні та натуральні продукти харчування. Інноваційна діяльність у агропродовольчій сфері має відповідну специфіку, слід всебічно враховувати її вплив на земельний фонд, природно-ресурсний потенціал, живі організми тощо.

Нині ключовими напрямками наукових досліджень в агропродовольчій сфері у світі визнаються біо- і нанотехнології, генетика, мікробіологія, ресурсозбереження, екологізація та інформатизація агропродовольчого виробництва, його адаптація до ймовірних змін у природних умовах (зокрема, до прогнозованих змін клімату), удосконалення економічних механізмів функціонування виробництва й ринку, створення та впровадження нових форм і методів управління агропродовольчою сферою.

Важливим фактором сталого розвитку агропродовольчої сфери є інтеграція між сільським господарством і харчовою промисловістю, що створює сприятливі умови для узгодженої економічної та науково-технічної політики підприємств, що входять до об'єднання, але є юридично самостійними. Розвиток інтеграційних процесів, що згладжує нееквівалентний обмін у агропродовольчій сфері, дає змогу комплексно вирішувати проблеми цієї сфери як системи.

Усвідомлення світовою спільнотою зростаючої екологічної загрози внаслідок інтенсивного ведення землеробства стимулювало розробку альтернативних моделей господарювання, які б краще відповідали життєвим інтересам суспільства. Саме такою моделлю стало органічне землеробство, яке останнім часом забезпечує зростаючий світовий ринок сертифікованими, здоровими, безпечними продуктами харчування [7, с. 258]. Перевагою органічного сільського господарства є те, що воно з давніх часів використовується як система землеробства і пристосоване до багатьох кліматичних зон і місцевих умов. За рахунок того, що при органічному землеробстві використовуються лише органічні матеріали (добрива, засоби захисту рослин тощо), збільшується вміст органічних речовин у ґрунті. Як наслідок, при цьому у ґрунті за рахунок дії природних факторів залишається набагато більше вологи, ніж під час використання традиційної системи землеробства. Таким чином, під час використання системи органічного землеробства можна певною мірою нівелювати дію природних факторів, що особливо важливо в умовах глобальних змін кліматичних умов. Ситуація на світових ринках продовольства свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів в здоровому та повноцінному харчуванні разом з безпосереднім внеском в збереження природного довкілля. В ЄС розвиток органічного землеробства стимулюється через розвинену інфраструктуру, а виробники та споживачі високо оцінюють переваги органічного сільського господарства.

Сталий розвиток виступає фундаментальним принципом, який повинен підтримувати агропродовольчу політику як утеперішній час, так і в майбутньому в напрямі створення соціо-еколого-економічних територіальних систем, які протидіють антропогенному перенавантаженню та зберігають природний потенціал для сільського господарства, харчової промисловості, рекреаційної та туристичної діяльності тощо. В цьому сенсі сталий розвиток в розумінні науковців характеризується такими незалежними складовими, як економічна ефективність, екологічна безпека та соціальна справедливість. Але існує інша точка зору, що спростовує тезу про незалежність означених складових. Адже для багатьох країн, що розвиваються, економічне зростання має пріоритет перед вирішенням екологічних проблем. Тому концепцію «трьох стовпів» об'єктивно замінить концепція «потрійної спіралі», яка обґрунтовує взаємне посилення (синергію) всіх аспектів розвитку. Такий висновок підказують господарська практика та бізнес [8, с. 165].

Між тим бізнес активізує свою діяльність тільки у разі перспективи отримання прибутку та економічної доцільності тих чи інших екологоорієнтованих рішень. Саме такі ініціативи знизу активізують регуляторну діяльність зверху, яка формує правове поле розвитку будь-яких екологічних ініціатив. Яскравий приклад – вибуховий ріст альтернативної енергетики та виробництва екологічно чистих продуктів харчування. Але ж такі практики потрібно підтримувати з боку держави [8, с. 168].

Південний регіон об'єднує три області півдня України, а саме Миколаївську, Одеську та Херсонську. Ще з початку ХХ ст. південь України був регіоном товарного землеробства. Нині він налічує найбільшу кількість орних земель в Україні. Місце розташування регіону в межах Причорноморської низовини зумовило перевагу на всій її території степових ландшафтів. Агропродовольча сфера відіграє особливу базову роль у економіці досліджуваного регіону. Помірний клімат, чорноземні ґрунти в поєднанні з великою кількістю сонячних днів у році (вегетативний період – 200 днів) створюють сприятливі умови для вирощування зернових культур, овочів, розвитку садівництва і виноградарства. Значна роль багатопрофільного сільського господарства Південного регіону та високорозвинутої багатогалузевої харчової промисловості.

На нашу думку, у регіоні має формуватися власна політика щодо орієнтації перспективних стратегій на засадах сталого розвитку. Найкращим варіантом запровадження сталого розвитку агропродовольчої сфери у регіоні було б його виокремлення в самостійну стратегію розвитку, яка б одночасно забезпечила збалансованість у регіоні економічної, соціальної та екологічної політики, які зараз формуються та реалізуються як окремі системи, а також як структурні складові регіональних стратегій та угод регіонального розвитку.

Основні пріоритети забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери Південного регіону представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Стратегічні складові забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери Південного регіону*

Стратегічні складові	Сутність стратегічних складових
Мета	Метою є забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери Південного регіону на засадах збалансування відносин між її соціальною, екологічною та економічною складовими.
Стратегічні цілі	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення населення регіону якісними та доступними продуктами харчування, а харчової промисловості – відповідною сировиною у необхідній кількості; – задоволення підприємницьких інтересів суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери; – збалансоване природокористування; – забезпечення зайнятості та підвищення рівня доходів населення, що працює в агропродовольчій сфері; – інтеграція агропродовольчої сфери регіону до загальнодержавних та європейських ринкових процесів.
Цільові орієнтири реалізації стратегічних складових	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської і харчової продукції, на якій спеціалізується регіон; – розширення виробництва екологічно чистої та органічної продукції; – впровадження ресурсозберігаючих та ресурсовідновлюючих технологій; – зменшення кількості відходів та забруднюючих речовин, утилізація відходів на основі використання їх як вторинних енергетичних ресурсів; – введення систем оборотного водокористування; – підвищення рівня зайнятості і якості життя сільського населення регіону.
Пріоритетні напрями досягнення стратегічних цілей	<ul style="list-style-type: none"> – збалансування структурно-функціональної організації підприємств агропродовольчої сфери регіону, зокрема збільшення кількості сімейних кооперативів та середніх господарств; – формування і функціонування агропродовольчих кластерів; – збалансування процесів екологічного відтворення природно-ресурсного потенціалу агропродовольчої сфери за рахунок оптимального поєднання принципів і механізмів державного регулювання та ринкового саморегулювання; – розвиток інфраструктури сільських населених пунктів.
Механізми реалізації стратегічних складових	Стратегічні складові забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери доцільно реалізовувати шляхом виконання Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської, Миколаївської та Херсонської областей на період до 2020 р. Необхідною є розробка інших документів, зокрема цільових програм сталого розвитку регіону загалом та територіальних районів зокрема, які також будуть спрямовані на практичну реалізацію стратегічних цілей та складових забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери.
Моніторинг та оцінка ефективності реалізації стратегічних складових	Моніторинг та оцінювання ефективності реалізації стратегічних складових слід проводити обласним та районним державним адміністраціям із залученням наукових установ, неурядових організацій, незалежних експертів, громадськості для забезпечення об'єктивності та неупередженості моніторингу.

Джерело: розроблено автором на основі наукового джерела [10]

Агропродовольча сфера є складною, багатоконпонентною і багаторівневою системою, а також є у світі одним з найбільших споживачів природних ресурсів та основним джерелом забезпечення розвитку суспільства. З етимології словосполучення «агропродовольча сфера» очевидно поєднання галузевого і територіального аспектів. Вона відіграє особливу базову роль в економіці досліджуваного регіону. У ній зайнято близько 35% усіх працюючих у галузі матеріального виробництва, зосереджено більш ніж 20% усіх виробничих фондів і створюється майже 15% валової продукції [8, с. 172]. Проте тут накопичилось багато проблем, пов'язаних з міжгалузевими відносинами, відновленням деградованого земельного потенціалу, стримуванням зростаючого безробіття сільського населення. Всі вони потребують поетапного та невідкладного вирішення, передусім на регіональному рівні. Забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери через її багатогранність можливе лише на основі системного підходу, що передбачає комплексне дослідження завдань, факторів і шляхів розвитку у їх взаємозв'язку, розробку альтернативних варіантів рішень і здійснення найдоцільніших з них.

Висновки. Результати проведеного дослідження показали, що вагомим і впливовим чинником сучасного світового розвитку є посилення тенденцій до регіоналізації. Слід проводити диференційовану регіональну політику сталого розвитку агропродовольчої сфери, виходячи з принципів «розумної спеціалізації». Оскільки в площині національної безпеки проблема продовольчого забезпечення належить до пріоритетних, перш за все необхідно запровадити дієві інструменти стимулювання розвитку агропромислового виробництва регіонів як ключову умову підвищення їх конкурентоспроможності. Сталий розвиток агропродовольчої сфери має бути організований як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення гарантованого задоволення адекватно необхідних потреб всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей теперішніх і майбутніх поколінь. До того ж сталість функціонування агропродовольчої сфери позитивно впливає на інші сектори економіки та соціально-економічний стан держави загалом.

Список використаних джерел:

1. Преснякова Д. О дефинициях «устойчивость» и «устойчивое развитие» в экономической науке / Д. Преснякова // Социально-экономические явления и процессы. – 2011. – № 8 (030). – С. 129–132.
2. Харічков С. Змістовні акценти стратегічного бачення моделі сталого розвитку України / С. Харічков // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 53. – С. 316–321.
3. Наше спільне майбутнє. Доповідь Всесвітньої комісії з питань довкілля та розвитку, 1987 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.
4. Мельник Л. Забезпечення сталого розвитку еколого-економічних систем агропродовольчої сфери на основі механізмів самоорганізації / Л. Мельник, О. Шкарупа // Сталый розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів : [монографія] / [О. Павлов, М. Хвесик, В. Юрчишин та ін.] ; за ред. О. Павлова. – О. : Астропринт, 2012. – С. 335–348.
5. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / О. Попова // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73–84.
6. Шубравська О. Розвиток аграрного господарювання України на засадах сталого господарювання / О. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 2. – С. 62–72.
7. Милованов С. Органічне сільське господарство: перспективи для України / С. Милованов // Посібник українського хлібороба. – 2009. – Вип. 3. – С. 257–260.
8. Купінець Л. Потенціал екологізації агропродовольчого сектору економіки України / Л. Купінець // Економічні інновації. – 2014. – Вип. 57. – С. 165–178.
9. Загальна інформація про регіон. Херсонська торгово-промислова палата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tpp.ks.ua/khersonskij-region.html>.
10. Лопатинський Ю. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : [монографія] / Ю. Лопатинський, С. Тодорюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 220 с.

Анотація. В статтю обосновані концептуальні основи і освітлені результати досліджень основних проблем формування устійливого розвитку агропродовольчої сфери регіону. Проаналізовані необхідні умови досягнення устійливого розвитку агропродовольчої сфери регіону. Акцентовано увагу на сучасних особливостях господарювання в агропродовольчій сфері. Приведені основні складові устійливого розвитку агропродовольчої сфери. Охарактеризована внутрішня економічна устійливість агропродовольчої сфери регіону.

Ключевые слова: устійливе розвиток, агропродовольча сфера, регіон, продовольства безпека, органічна продукція.

Summary. In the article the conceptual framework and results of the studies highlight the major problems of formation of sustainable agro-food sphere of the region. Analyzed the conditions necessary to achieve sustainable development of agro-food sector in the region. The attention to the peculiarities of modern management in the agri-food sector. The main components of the sustainable development of agro-food sector. Characterized domestic economic stability of agro-food sector in the region.

Key words: sustainable development, agro-food sector, region, food safety, organic products.